

TARPUKARIO VILNIAUS LIETUVIŲ IR BALTARUSIŲ LITERATŪRŲ RAIDA KULTŪRINĖS SITUACIJOS FONE

Alma Lapinskienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva

Tarpukario Vilniaus geopolitinė ir kultūrinė situacija sudėtinga ir nevienareikšmė. „Gyvename dabar mes kampe, iš kurio labai ilgas kelias į platuji pasaulį“¹, – rašė „Беларуская крыніца“ 1934 m. Šiai nuomonei lyg ir pritaria Č. Milošas: „miestas buvo uždarytas sienų maiše“, čia pat teigdamas, „jog niekur kitur 1918–1939 metais nesusikūrė toks kūrybingas ir toks talentų bei energijos turtingas centras“². Tad pabandykime trumpai įvardyti mūsų požiūriu svarbiausius kultūrinės situacijos veiksnius, lėmusius tarpukario lietuvių ir baltarusių literatūrų vienokią ar kitokią raidą.

Kultūrinės situacijos sąvoka plati ir įvairiapusė. Šiuo atveju ją traktuosime kaip politinio-socialinio gyvenimo sudarytas sąlygas kultūros plėtotei ir kaip kultūros terpe, kurioje augo ir brendo tarpukario Vilniaus lietuvių ir baltarusių literatūros.

Politinė situacija, švelniai kalbant, neskatino lietuvių ir baltarusių kultūrinės veiklos. Pirmas sunkus lenkų okupacijos smūgis vilniečių kultūrai buvo didelis kūrybinių jėgų praradimas. Beveik visi talentingi lietuvių rašytojai, kas 1919, kas 1920 metais, pasitraukė į Kauną. Panaši situacija ir baltarusių literatūroje: kaip rašė Vytautas Tumaš, „po Didžiojo karo, revoliucijos ir Rygos sutarties Lenkijos gudų literatūrinės jėgos sumenko, beveik visi gudų rašytojai atsidūrė anapus sienos, kurią nubrėžė Rygos sutartis“³.

Antras neigiamas dalykas – negatyvus okupacinės valdžios požiūris į lietuvių ir baltarusių kultūras bei jų vystymąsi, taip pat nuolatiniai trukdymai – konfiskuojami laikraščiai, uždaromos mokyklos, neduodami leidimai vakarams praveisti ir t. t.

Trečias neigiamas okupacijos padarinys kultūrai, o kartu ir literatūrai buvo tai, jog likusiems Vilniuje lietuvių ir baltarusių rašytojams, šviesuoliams pirmiausia rūpėjo išlaikyti šiame krašte tautines mokyklas, tautinę spaudą, organizacijas. Ne veltui 1935 m. „Калосься“ Nr. 1 vedamajame rašoma: „Kadangi mūsų visuomenė teikia didelę reikšmę politiniam-visuomeniniam gyvenimui, dažnai deramai neįvertina savos kultūros vystymosi, tarsi pamišdama, jog jos vertė yra didžiulė“.

¹ Гутаркі аб Вільні і Беларусы, *Беларуская крыніца*, 1934, №. 18.

² C. Miłosz, *Tėvynės ieškojimas*, V., 1992, p. 273.

³ V. Tumaš, Lenkijos gudų literatūros apžvalga, *Pjūvis*, 1938, p. 1.

Šiam požiūriui tarsi pritaria lietuvių poetė Ona Miciūtė, teigdama, jog suvaržyti nepalankių politinių sąlygų „literatai neįstengė sukoncentruoti savo minčių kūrybiniam darbui, juo labiau kad ir savoje lietuviškoje visuomenėje jie nematė nei pritarimo, nei susirūpinimo literatūriniu gyvenimu. Kai kuriems dargi atrodė, kad mūsų kukliame pasaulyje grožinės literatūros ir meno ugdymas – tai savos rūšies liuksusas“⁴.

Betgi taip atrodė ne iš gero gyvenimo. Sunki okupacija diktavo savo sąlygas. Ne veltui baltarusių poetas Michasis Mašara 1934 m. rašė: „О, Вільня, ты для нас ня matka! I мы як пасынками тут“. Ne paslaptis, jog oficialiai lenkų valdžiai tautinės mažumos rūpėjo tik kaip „etnografinė masė“, kuri turėtų būti perdirbta į lenkų tautą. Todėl pagrindinių Vilniaus šviesuolių lietuvių ir baltarusių kultūrinio judėjimo rūpesčiu buvo švietimas, spauda ir savos organizacijos, nes mokykla, laikraštis ir bendra veikla buvo tautiškumo išsaugojimo garantas. Būtent lietuvių ir baltarusių inteligentų pastangomis tarpukario Vilniuje veikė Baltarusių gimnazija ir lietuviška Vytauto Didžiojo gimnazija, o krašte – dešimtyt pradinių mokyklų. Baltarusiškų mokyklų, švietimo reikalais itin rūpinosi Baltarusių mokyklos draugija, kurios vienas kūrėjų buvo Branislavas Taraškievičius, bei Baltarusių ūkio ir kultūros institutas, lietuvišku švietimu – „Ryto“ ir Šv. Kazimiero draugijos, Mokytojų sąjunga. Baltarusių leidybos draugija leido vadovėlius baltarusių mokykloms, lietuviškais vadovėliais rūpinosi didelį kultūrinį švietėjišką darbą dirbanti Lietuvių Mokslo Draugija, vadovaujama Jono Basanavičiaus. Tarpukario Vilnius neįsivaizduojamas be baltarusių Ivano Luckievičiaus muziejaus, be baltarusių ir lietuvių studentų sąjungų, be Lietuvių klubo ir Baltarusių dramų bei muzikos būrelio. Šios ir kitos organizacijos dirbo didelį kultūrinį darbą – rūpinosi knygų leidyba, rengė viešas paskaitas, parodas, minėjimus, vakarus.

Kalbant apie to meto spaudą įdomu tai, jog enciklopedijos nurodo panašų tiek lietuvių, tiek baltarusių periodinių leidinių skaičių – apie 100. Daugelio jų dėl cenzūros ir persekiojimo išėjo vos po vieną numerį. Jeronimas Cicėnas savo knygoje „Vilnius tarp audrų“ pateikia įdomią ir liūdną statistiką apie 1919–1930 m. lietuvių spaudos būklę: „uždaryti 29 laikraščiai, neduota leidimų naujiems laikraščiams leisti 13 atvejų, konfiskuoti 133 numeriai, redaktoriams iškeltos 28 bylos, uždėta redaktoriams pabaudų 9 atvejais, iš viso prieš lietuvių spaudą nukreiptų represijų – 212“⁵.

Nemažiau represijų buvo taikyta ir baltarusių spaudai. „Шлях моладзі“ 15-ųjų „Беларуская крыніца“ metinių proga rašo: „„Беларуская крыніца“ per savo gyvenimą buvo 32 kartus konfiskuota, kartą uždaryta, o jos redaktoriai buvo po keletą kartų teisti“⁶.

Iš tikrųjų teismus vilnietis prozininkas Rapolas Mackonis, Vilniaus tarpukarių pavadindamas naktimi be ryto. Tačiau tiesa ir tai, jog toje nelaisvės tamsoje lietuvių ir baltarusių šviesuoliai sugebėjo sukurti tam tikrą kultūrinę terpę, saugojančią savo tautų gyvybingumą, terpę, kurioje ne tik ėjo laikraščiai, buvo lei-

⁴ O. Miciūtė, Vilniaus krašto lietuvių grožinė proza, *Kultūra*, 1940, Nr. 1, p. 73.

⁵ J. Cicėnas, *Vilnius tarp audrų*, V., 1993, p. 134.

⁶ Шлях моладзі, 1932, № 10, с. 16.

džiami vadovėliai, vyko vakarai su vaidinimais ir chorais, bet ir augo, brendo sava literatūra.

Tarpukario Vilniaus lietuvių ir baltarusių literatūrų raida buvo ir panaši, ir savita. Minėjome, jog 1919–1920 m. Vilnių puolant bolševikams, o vėliau okupavus lenkams, Juozas Tumas, Liudas Gira, Balys Sruoga ir kiti talentingi rašytojai pasitraukė į Kauną. Pajėgiausi baltarusių rašytojai irgi lieka anapus sienos. Jau 1940 m. poetė O. Miciūtė, atsakydama į savo pačios klausimą, „kodėl mūsų literatūra pradėjo taip pavėluotą gyvenimą palyginti su laisvosios Lietuvos literatūra“, nurodė tris svarbiausias priežastis: labai nepalankias politines, sunkias materialines sąlygas ir knygų leidyklos stoka⁷.

Tačiau buvo ir ketvirtoji nemažiau svarbi priežastis – grožinei literatūrai Vilniuje atgyti reikėjo naujų talentų. Taigi beveik visas pirmasis dešimtmetis buvo augimo laikotarpis, tiek baltarusių, tiek lietuvių literatūroje.

Tarpukario Vilniaus lietuvių literatūros pradininku laikytinas prozininkas ir publicistas Rapolas Mackonis, 1929–1930 m. išleidęs dviejų dalių apysaką „Pilkieji didvyriai“ apie knygnešius, kovą už lietuvišką žodį spaudos draudimo laikais. Ir nors R. Mackonio prozoje publicistinė gaida dažnokai stipresnė už meninę, „Pilkieji didvyriai“ ir vėliau išėjusios apysakos buvo labai skaitomos.

Antrasis tarpukario dešimtmetis lietuvių literatūrai buvo daug turtingesnis. 1932 m. įsteigta Meno ir literatūros draugija per pirmąjį veiklos penkmetį surengė daugiau kaip 60 literatūrinių ir kultūrinių vakarų. 1933 m. pradėjo eiti lietuvių kultūros žurnalas „Lietuviškas baras“ (1933–1939), o nuo 1937 m. laikraštis „Vilniaus žodis“ leido mėnesinį „Kūrybos ir kritikos“ priedą. Tų pačių metų pradžioje išėjo „Varsnos“, pirmasis vienkartinis dailės ir literatūros leidinys. Per porą metų išėjo septyni tokie leidiniai, vienas jų – „Pjūvis“ buvo skirtas baltarusių literatūrai.

Lietuvių literatūra iš lėto stiprėjo. 1935–1936 m. pasirodo R. Mackonio apysakos „Čia mūsų žemė“ ir „Kapinės“. Bene turtingiausi lietuvių literatūrai buvo 1937–1938 metai. Išeina dar viena R. Mackonio prozos knyga, Vlodo Radziulio romanas ir novelės, pagaliau tikrųjų Vilniaus poetų pirmosios knygos: O. Miciūtės „Žiburiai pelkėse“, Juozo Kėkšto „Toks gyvenimas“, Albino Žukausko „Laiškai ir žmonės“, o 1939 m. ir jo apsakymų knyga „Žemė plaukia į pietus“. Stiprėjo ir sava dramaturgija bei kritika.

Tokia labai glausta lietuvių literatūros raida, į kurią baltarusių literatūros vystymasis panašus tiek, kiek nulėmė vienodos politinės socialinės sąlygos. Kaip rašė V. Tumaš 1938 m., po Rygos sutarties „literatūros baras sumenko, nebuvo rimtesnio talento nei poezijoje, nei prozoje. Visa, ką dabar turime, visi rašytojai – tai naujieji pokariniai laimėjimai, naujoji karta, kuri čia išaugo 15-os metų laikotarpyje ir sukūrė turtingą, idomų literatūrinį gyvenimą“⁸.

Tarpukario Vilniaus baltarusių literatūros pradininke, manytume, yra Natalia Arsenjeva. Vilniaus baltarusių literatūrai itin reikšmingi 1927 m., kada išėjo jos pirmas poezijos rinkinys „Po mėlynu dangumi“. Lyrikė iš Dievo malonės, anot K. Brujevičiaus, „didelė žodžio menininkė“, pakluso savo prigimčiai ir kūrė poeziją,

⁷ O. Miciūtė, Vilniaus krašto lietuvių grožiui proza, *ibid.*, p. 73.

⁸ V. Tumaš, Lenkijos gudų literatūros apžvalga, *ibid.*, p. 1.

kurioje visu grožiu suspindėjo baltarusiškas žodis, poetinė metafora, atsiskleidė baltarusių tautosakos gelmės.

Pirmojo tarpukario dešimtmečio pabaigoje išeina Michasio Mašaros, M. Vasilioko ir Chedaro Iljaševičiaus pirmieji rinkiniai „Piešiniai“, „Šilo ošimas“ ir „Pavasario dainos“.

Antrasis dešimtmetis, kaip ir lietuvių literatūroje, buvo brandesnis: 1932–1934 m. eina literatūros žurnalas „Нёман“, 1935 m. pradedamas leisti literatūros ir mokslo žurnalas „Калосься“. Pirmajame jo numeryje rašoma: „Redakcija stengsis, kad mūsų žurnalas būtų visiems baltarusiams ir pristatytų pagal galimybes visas literatūrinės kūrybos rūšis“.

Tačiau poezija vyravo. N. Arsenjeva, Maksimas Tankas, M. Mašara, M. Vasiliokas, Ch. Iljaševičius, A. Biarozka, Nina Tāras, Anatolis Ivers – bene kiekvieno „Калосься“ numerio autoriai. Manau, nesuklysimė antrąjį tarpukario Vilniaus baltarusių literatūros dešimtmetį pavadindami M. Tanko ir M. Mašaros dešimtmečiu. Ne tik todėl, kad M. Tankas išleido poezijos rinkinius „Etapuose“, „Spanguolių žiedai“ bei poemą „Narutis“, o M. Mašara – tris poezijos knygas („Į saulėtą krantą“, „Pavasarėjant“, „Iš po šiaudinių stogų“), bet ir todėl, kad jų poezija pasiekė tikrąsias poetinio žodžio aukštumas. Jau po pirmųjų rinkinių lenkų kritika M. Tanką pavadino Europos masto poetu.

1932 ir 1936 m. poezijos rinkinius išleido Ch. Iljaševičius, 1937 m. – M. Vasiliokas. Prozą rašė V. Advažny, 1935 m. išėjo jo apysaka „Berniokas“. Keletą dramų veikalų parašė M. Mašara. Formavosi ir sava literatūros kritika, gana pastabi ir reikli.

Tarpukario Vilniaus politinė, socialinė tikrovė, sukūrusi nelengvas lietuvių ir baltarusių literatūrų vystymosi kultūrinės aplinkybes, nulėmė ne tik jų raidos, bet ir tematinį panašumą – abiejose literatūrose vyravo tautiniai bei socialiniai motyvai.

Tuo tarpu vidinė, meninė, literatūrų raida skyrėsi: baltarusių literatūroje vyravo romantinės krypties poezija, o lietuvių literatūroje nusistovėjo žanrinė pusiausvyra, poezija buvo stilistiškai įvairesnė. Kokie veiksniai – visuomeniniai reiškiniai ar meno vystymosi dėsniniai – tai nulėmė?

„Mūsų amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigą būsimeji nacionalinių judėjimų tyrinėtojai pavadins baltarusių Atgimimo pabaiga. Pirmasis tautinių demokratų likvidavimas Rytuose ir „Hramados“ Vakaruose – štai užbaigto periodo riboženkliai“⁹, – rašė A. Bužanskis, kitame straipsnyje teigdamas, jog tautos atgimimo metu poezija, „kaip emocionalesnė literatūros rūšis, ima žydėti ir smarkiai vystytis“¹⁰.

Vadinasi, pasak A. Bužanskio, tarpukario Vilnius – paskutinis baltarusių Atgimimo etapas. Čia ir slypi atsakymas į iškeltą klausimą: kiekvienas nacionalinis sąjūdis neatsiejamas nuo romantizmo dvasios, kuria tiesiog alsuoja Vilniaus baltarusių poezija.

Lietuvių rašytojams Atgimimo epocha buvo praeitas etapas. Nepriklausoma Lietuva už sienos buvo stiprus tautos gyvybės garantas. Vilniaus lietuvių rašytojai

⁹ A. Бужанскі, На пераломе, *Калосься*, 1937, No. 4, с. 209.

¹⁰ A. Бужанскі, Да беларускай літаратурнай творчасці у заходняй Беларусі, *Калосься*, 1936, No. 16, с. 34.

savo menine pasaulėjauta buvo laisvesni, ir tai nulėmė ne tik žanrų, bet ir poetinių stilių įvairovę: A. Žukausko avangardizmą, J. Kėkšto ekspresionizmą, O. Mičiūtės lyrizmą.

Kalbant apie stilius, nereikia pamiršti, jog Vilniaus rašytojai brendo ir kūrė specifinėmis regioninės kultūros aplinkybėmis, stipriai veikiami ne vien tik gimtosios literatūros tradicijų bei ieškojimų: baltarusiai – „Naša nivos“ laikų ir proletkulto dogmų už sienos, lietuviai – maironiškojo romantizmo ir avangardistų ginčo su romantikais anapus demarkacinės linijos. O kur dar lenkų avangardizmo, Majakovskio, Jesenino įtaka. O svarbiausia – kiekvieno rašytojo, kiekvieno žodžio menininko savita kūrybinė individualybė. Juk ir baltarusių poetų romantizmas kiekvieno kitoks: optimistinis M. Mašaros romantizmas, N. Arsenjevovos grožio romantizmas, M. Tanko kovos romantizmas. Galbūt apie tai mąstė M. Tankas, kai eilėraštyje, skirtame N. Arsenjevovai, rašė: „Наші дарогі расходзяцца даўна пад зорамі. / На адной чуеш крок, на другой – шум трысьця...“¹¹

Gauta 2003 10 30

Alma Lapinskienė

THE DEVELOPMENT OF LITHUANIAN AND BELARUSSIAN LITERATURE IN VILNIUS DURING THE INTERWAR PERIOD AGAINST THE CULTURAL BACKGROUND OF THE TIME

S u m m a r y

The political situation in Vilnius during the interwar period was hardly in favour of Lithuanian and Belarussian cultural activities. The great loss of creative powers in 1919–1920, the negative attitude of Polish occupation government towards Lithuanian and Belarussian cultures, the intellectual priority given to education, press and their own organizations made it difficult to cultivate Lithuanian and Belarussian culture and literature.

The development of Lithuanian and Belarussian literatures in Vilnius of the time shared both similarities and differences. In both literatures the national and social motives prevailed. The inner, artistic qualities of these literatures differed nevertheless: Belarussian literature was dominated by poetry and distinct Romantic tendencies, as interwar Vilnius constituted the last step of Belarussian Revival, whereas in Lithuanian literature the generic distribution was better balanced, and Lithuanian poetry was stylistically more diverse. These features were determined both by social circumstances and artistic principles.

It should also be noted that Vilnius writers grew up and worked in a very special regional cultural environment affected not only by their native literary traditions and strivings but also by the Polish avant-garde, by Majakowski and Jesenin. Also, the most important factor – the unique artistic personality of each writer – should be taken into account.

¹¹ M. Tank, Журавінавы цвет, *Вільня*, 1937, p. 45.